

Fotó: Bv. fotó

Forgácsné Vass Beáta

A HAJDÚ-BIHAR VÁRMEGYEI BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZET TÖRTÉNETE

Bevezetés

A Hajdú-Bihar Vármegyei Büntetés-végrehajtási Intézet 130 éves jubileuma fontos mérföldkő a magyar börtönrendszer történetében. Ez az évforduló lehetőséget kínál arra, hogy visszatekintsünk az intézet múltjára, értékeljük a jelen kihívásait, és megfogalmazzuk a jövőbeni feladatokat. A tanulmány célja, hogy bemutassa a debreceni intézet alapítását, történelmi fejlődését, valamint azokat a kiemelkedő személyiségeket, akik munkájukkal hozzájárultak az intézet szakmai fejlődéséhez.

A tanulmány áttekinti az intézet megalakulásától (1895) napjainkig tartó fejlődését, különös tekintettel a „debreceni börtön” építésére, a „rabmunka” szerepére, valamint a II. világháború alatti pusztításra és az azt követő újjáépítésre. Kitér az évforduló méltó megünneplésére, kiemelve három fontos jubileumi eseményt: a nyugdíjas találkozót, a családi napot és az ünnepi záró állományértekezletet. Ezek a rendezvények nem csupán a múlt előtti tisztelgésről szólnak, hanem a közösség-szervezésről, a generációk közötti híd építéséről, valamint az emberközpontú szemlélet erősítéséről is tanúskodtak. A tanulmány összegezi, hogy az intézet története a jogszolgáltatás stabil pilléréként funkcionál, miközben folyamatosan képes megújulni és a jövőbe tekinteni.

A „debreceni börtön” építése

A XIX. század második felében Magyarországon egyre nagyobb hangsúlyt kapott a bűnüldözés és a büntetés-végrehajtás intézményrendszerének modernizációja. Ebben az időszakban a városi és megyei börtönök túlszűfolttsága, valamint a rossz higiéniai körülmények sürgetővé tették egy új, korszerű intézet létrehozását. A debreceni börtön építésének gondolata ebben a társadalmi és igazgatási környezetben született meg. A város vezetése már az 1870-es évek elején felismerte, hogy szükség van egy új, nagyobb kapacitású és jobban szervezett büntetés-végrehajtási intézetre.¹

1 Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár IV.B. 1414.IX. 32.d.

A XIX. század utolsó évtizedeire szűkké, zsúfolttá vált az addig Debrecenben, a város közházának (most Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala) pincéjében működő fogház. A város Közigazgatási Bizottsága több alkalommal jelezte az Igazságügyi Minisztériumnak a törvényszéki fogházban tapasztalt tarthatatlan állapotokat, sürgetve – a kor igényeinek megfelelő – fogházépület megépítését.²

Az Igazságügyi Minisztérium 1882. január 12-ei 13.423/1881. rendeletében dr. Teleki Mór kir. ügyész arról tájékoztatta, hogy elrendeli az új fogház építését.

1872-ben a Belügyminisztérium engedélyezte egy új börtön tervezését Debrecenben, a kor legmodernebb börtönépítészeti irányelvei alapján. Az építkezés helyszínéül a város akkori peremén fekvő területet választották, ahol a városi tanács egykori földterületei álltak rendelkezésre. Az épület terveit valószínűsíthetően egy budapesti építész, Langer Lajos készítette el. Az építkezés 1874-ben kezdődött meg, és több mint két évtizedig tartott részben a pénzügyi nehézségek, részben a műszaki kihívások miatt.³

Az épület egy központi udvar köré szervezett, úgynevezett „cellás” rendszerrel,⁴ valamint elkülönített munkaterületekkel és adminisztratív szárnyal épült meg. Az intézet hivatalosan 1895-ben kezdte meg működését, amikor az első fogvatartottakat beszállították az új létesítménybe. A börtön nemcsak büntetés-végrehajtási funkciót látott el, hanem fontos szerepet kapott a helyi igazságszolgáltatásban is, hiszen közvetlen kapcsolatban állt a debreceni törvényszékkal.⁵

A debreceni intézet a kezdetektől fogva fontos szerepet töltött be az ország keleti régiójában, különösen Hajdú-Bihar Vármegyében. Az 1895-öt követő időszakban a börtön folyamatos bővítéseken és átalakításokon ment keresztül, hogy megfeleljen a változó büntetési és fogvatartási normáknak. A kezdeti időszak meghatározta az intézet jövőbeni arculatát és szervezeti kultúráját, amely hosszú időn át jellemezte működését.⁶

Korai évtizedek és a „rabmunka”

Az 1900-as évek elején a börtön fő feladata továbbra is a fegyelmezés és az elrettentés volt, azonban már megjelentek a reformtörekvések, melyek a rabok szociális viszszaintegrálását célozták. A „rabmunka” ennek jegyében kiemelt szerepet kapott:

2 Az IM miniszteri tanácsos 11.599/1881. sz. levele Debrecen város közigazgatási bizottságának a fogházépítés ügyében

3 Magyar Építészeti Lexikon, p. 1890–1910.

4 A „cellás” rendszer a büntetés-végrehajtási intézmények kialakítása során használt elrendezési forma, ahol az épület egy központi udvar köré szerveződik és az elítéltek külön-külön zárákban kerülnek elhelyezésre.

5 Debreceni Városi Levéltár, BV-iratok, 1895.

6 Büntetés-végrehajtás Történeti Tanulmányok, 1985.

a fogvatartottak mezőgazdasági munkát, kőfaragást, asztalosmunkát, valamint cipő- és ruhakészítést is végeztek.⁷

A két világháború közötti időszakban megnőtt a politikai foglyok száma, s ezzel párhuzamosan Debrecenben is megváltozott fogvatartottak összetétele. Az 1920-as és '30-as években már nemcsak köztörvényes bűncselekmények elkövetői, hanem politikai elítéltek is kerültek az intézet falai közé.⁸

Az 1930-as évekre a „rabmunka” szervezettebbé és részben iparszerűvé vált. Az intézet saját műhelyekkel rendelkezett, ahol a fogvatartottak rendszeresen dolgoztak. A munkavégzésért a rabok jelképes javadalmazásban részesültek, amelyet a kisboltban válthattak be alapvető használati cikkekre.⁹

A II. világháború és az újjáépítés

1944 nyara a debreceni intézet történetének egyik legsúlyosabb időszakát hozta el. A II. világháború frontvonalai ekkorra már Magyarország keleti területeit is elérték, így a város – stratégiai jelentősége miatt – célponttá vált a szövetséges légierő számára. 1944. június 02-án légitámadás érte a közeli pályaudvart, a bombázás kiterjedt a börtön területére is.¹⁰

A támadás következtében két bomba csapódott a fogház területére, amelyek közvetlen találattal rombolták le az épület központi részét az első emeletig. A pusztítás jelentős volt: a zárkák egy része használhatatlanná vált, több adminisztratív helyiség megsemmisült, és az intézet működése napokra teljesen megbénult.¹¹

A bombázás után alig egy héttel újabb csapás érte a környéket: az Igazságügyi Palota nagy része is megsemmisült. Ez a város büntetés-végrehajtási és bírósági szerveinek működését egyszerre érintette, és hosszú távon komoly nehézségeket okozott. A fogvatartottakat részben ideiglenes helyszínekre szállították, részben pedig a megmaradt épületrészekben, zsúfolt körülmények között tartották fogva.¹²

7 Börtöntörténeti Szemle, 2002/3.

8 Hajdú-Bihari Levéltár, BV-iratok, 1923–1939.

9 Debreceni Városi Tanács jegyzőkönyvei, 1935.

10 Debreceni Városi Levéltár, Légitámadások dokumentációja, 1944. június 02.

11 Büntetés-végrehajtás Történeti Archívum, Debreceni Fogház kárelhárítási jelentés, 1944.

12 Hajdú-Bihari Levéltár, Igazságügyi Palota iratai, 1944.

1. kép: II. világháború, a börtön bombázása után¹³

A károk elsődleges elhárítása még 1944-ben megkezdődött. A legsürgősebb munkálatok – a romok eltakarítása, a szerkezeti károk ideiglenes helyreállítása és a működés részleges újraindítása – rövid időn belül lezajlottak, de a lerombolt körlet rész újrajépítésére csak később kerülhetett sor. A háború lezárását követően az ország gazdasági nehézségei és az újrajépítés országos prioritásai miatt a munkálatok üteme lassú volt.¹⁴

1947-re végül elkészültek az újrajépítés részletes tervei. A munkálatok irányításával Orbán Ferenc építésztt bízták meg, aki a kor követelményeinek megfelelően, az eredeti építészeti formákat részben megőrizve alakította ki a tervet. 1948-ra a helyreállítás teljes egészében befejeződött: az új körlet nemcsak az eredeti funkciókat látta el, hanem korszerűbb anyagokkal és szerkezeti megoldásokkal készült el, így megfelelt az akkori biztonsági és működési előírásoknak.¹⁵

Az újrajépítés lezárulta nemcsak a háború utáni helyreállítás egyik fontos állomása volt Debrecenben, hanem az intézet történetében is mérföldkőnek számított. Az 1944–1948 közötti időszak jól példázza, hogy a város börtöne a történelmi és politikai viharok közepette is képes volt fennmaradni és megújulni.

13 Forrás: Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen

14 Debreceni Városi Tanács jegyzőkönyvei, 1945–1946.

15 Magyar Építészeti Műszaki Archívum, Orbán Ferenc tervei, 1947–1948.

Az 1956-os forradalom

1956 eseményei alig érintették a debreceni intézetet, mivel a politikai foglyok azonnal elszállításra kerültek valamelyik „letöltőházba”. A forradalom résztvevői 1956 novemberétől kerültek börtönbe, a Debrecenben elfogott politikai foglyokat soron kívül kihallgatták és a késő esti, éjszakai órákban szállították át – többnyire – a „Gyűjtőbe” (ma: Budapesti Fegyház és Börtön).

Fejlesztések

- 1971-ben az intézet bővítésére került sor, ekkor készült el az irodai szárny. Ebben az évben szerelték fel az első elektromos zárat is.
- 1977. június 13-án emeletes, 313 négyzetméteres üzemépület került átadásra.
- 1985-ben kazánházzal bővült az intézet.
- 1988-ban készült el a Teleki utca felőli kijárat.
- 1991-ben megtörtént az épület külső tatarozása.

Rendkívüli események

A börtön fennállásának legsúlyosabb rendkívüli eseménye 1988. július 6-án történt. A Sátoraljaújhelyi Fehérneműgyár Debreceni Üzeme varrodájának szabászhelyiségében két fogvatartott túszul ejtette az egyik munkáltató őrmestert. A tús életéért cserébe szabadon bocsátásukat követelték. A rendkívüli esemény fegyverhasználattal került felszámolásra, az egyik elítélt hastájéki, a másik comblövést kapott. A Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 1988. október 20-án hirdetett ítéletet, a fogvatartottakat 13 év és 8 év fegyházban letöltendő szabadságvesztésre ítélték. Az esemény vizsgálata kiderítette, hogy a fogvatartottak nem tervezték a túszejtést, szökni akartak.¹⁶

1991-ben, az épület külső felújításakor megszökött egy fogvatartott. A zárkatársai segítségével sikeresen kiszabadult, miután zsírral kenték be, így át tudott csúszni a fal és a rács közötti szűk résen. Később a közelben lévő temetőben fogták el, és visszaszállították az intézetbe.

1991. november 18-án a debreceni intézet fogvatartotti szállítójárművéből – a Budapesti Fegyház és Börtön előtt várakozva – a jármű vészkiáratának bajonettzárát elfordítva, majd a tető szellőzőnyílását kinyitva szökött meg két fogvatartott. A fogvatartottakat elfogták és a Debreceni Városi Bíróság szökés vétsége miatt jogerős szabadságvesztést szabott ki.

¹⁶ Filemon T., Hézsely J. (1988)

1992. január 05-én, a Hajdú-Bihar Megyei Bíróságra történő előállítás során oly módon szökött meg egy fogvatartott, hogy az előállító felügyelő vezetőpórázát kitepte a felügyelő kezéből, elrohant, és beült az épület előtt járó motorral várakozó gépjárműbe. A rendőrség két héttel később megtalálta a fogvatartottat.

A 2002-es eset során két fogvatartottnak sikerült „kerekelt oldania” a látogatófogadó helyiségből, amely hétköznapi módon labdavarró üzemként funkcionált. Kihasználva a felügyelők figyelmetlenségét, a WC helyiségben lévő ablak rácsát elfürészelték és azon keresztül másztak ki. Az intézet személyi állománya gyorsan intézkedett, pár órán belül megtalálták a fogvatartottakat, akiket visszazárást az intézetbe.

A „debreceni börtön” vezetői

- Pospics Géza – fogházfelügyelő (1895–1901),
- Szepessy Károly – fogházfelügyelő (1902–1923),
- Kovács Gyula – fogházgondnok (1923–1936),
- Sterbinszky Károly – fogházgondnok (1937–1943),
- Gasztonyi Kálmán – fogházfelügyelő (1944–1949),
- Tóth János – parancsnok (1949–1970),
- Molnár Lajos – parancsnok (1970–1980),
- Dr. Rissai Nándor bv. őrnagy – parancsnok (1980–1984),
- Dr. Vasvágó László bv. alezredes – parancsnok (1984–1995),
- Hetés Ferenc bv. őrnagy – parancsnok (1996–2000),
- Tikász Sándor bv. ezredes – parancsnok (2000–2005),
- Dömény Sándor bv. ezredes – parancsnok (2006. augusztus 01. – 2006. december 31.),
- Somogyi Katalin bv. alezredes – megbízott parancsnok (2007. január 01. – 2007. május 14.),
- Tóth Mihály Csaba bv. ezredes – parancsnok (2007. május 15. – 2008. március 17.),
- Nagyné Császár Judit bv. százados – megbízott parancsnok (2008. március 18. – 2008. június 30.),
- Gyenge-Biró István bv. ezredes – parancsnok (2008. július 07. – 2013. március 31.),
- Nyima Tamás bv. alezredes – parancsnok (2013. április 01. – 2015. március 31.),
- Pancsusák Sándor Péter bv. ezredes – parancsnok (2015. április 01. – 2022. augusztus 31.),
- Fazekas László bv. alezredes – parancsnok (2022. szeptember 01-től).

A jubileumi események

1995. október 13-án – az intézet fennállásának századik évfordulójára emlékezve – ünnepség került megrendezésre a Hajdú-Bihar Megyei Bíróság tanácstermében.

Az ünnepi műsort követően dr. Kardos Sándor hadbíró mondott beszédet. Az ünnepségen megjelentek a városi és megyei igazságszolgáltatási szervezet képviselői, ami állófogadással zárult.

2025 májusában az ünnepi év egyik kiemelkedő eseménye a nyugdíjas-találkozó volt, amely lehetőséget teremtett az egykori és a jelenlegi személyi állomány közötti találkozásra, beszélgetésekre. A régi emlékek felidézése, a tapasztalatok megosztása és a generációk közötti hídépítés rávilágított arra, hogy az intézet ereje nem csupán a falakban rejlik, hanem azokban az emberekben, akik évtizedeken át szolgálatukkal hozzájárultak a biztonság és a rend fenntartásához.

A családi nap szintén fontos eseménye volt az ünnepségsorozatnak, ahol a munkatársak és családjaik kötetlen formában ünnepelhettek együtt. A kikapcsolódást szolgáló programok – mint a rendőrségi kutyás bemutatók és a különböző ügyességi versenyek – megmutatták az intézet közösségépítő erejét, és hangsúlyozták, hogy a hivatásos munka mellett a család és a közös élmények is kiemelt szerepet játszanak a mindennapokban.

A Hajdú-Bihar Vármegyei Büntetés-végrehajtási Intézet 130 éves fennállása nem csupán egy évszámot jelent az intézet történetében, hanem egy olyan mérföldkövet, amely méltó alkalmat nyújt a múlt előtti tisztelegésre és a jövő építésére. A jubileumi év eseményei hűen tükrözték azt az elkötelezettséget, amellyel az intézet mind a hagyományokat, mind az emberi kapcsolatokat ápolja.

A Hajdú-Bihar Vármegyei Büntetés-végrehajtási Intézet a 130 éves fennállását ünneplő programsorozatát egy ünnepélyes állománygyűléssel zárta. Az esemény nem csupán a jubileumi rendezvények méltó befejezése volt, hanem alkalom arra is, hogy az intézet vezetése és a személyi állomány közösen tekintsen vissza a múltra, értékelje a jelent, és előretekintszen a jövő feladataira.

Az állománygyűlésen Tikász Sándor nyugalmazott bv. dandártábornok, az intézet korábbi parancsnoka is részt vett, aki hosszú pályafutása során maga is jelentős mértékben hozzájárult a hazai büntetés-végrehajtási szervezet fejlődéséhez. Jelenlétével és gondolataival emelte az esemény fényét, tisztelegve a múlt előtt és inspirálva a jelenlegi állományt.

Fazekas László bv. alezredes, parancsnok kiemelte az elmúlt 130 évben az intézetben szolgálatot teljesítő generációk elhivatott munkáját, hangsúlyozta, hogy az intézet folyamatos működése és fejlődése az ő kitartásuknak és professzionalizmusuknak köszönhető. A beszédek során szó esett a büntetés-végrehajtás társadalmi szerepének fontosságáról, a biztonság fenntartásáról, valamint a fogvatartottak reintegrációjának kihívásairól és eredményeiről.

A három jubileumi esemény együttesen bizonyítja, hogy az intézet sikeresen ötvözi a hagyományokat és a modern szemléletet, miközben tiszteleg a múlt előtt, aktívan építi a jövőt, gondoskodva mind a jelenlegi, mind a nyugállományú tagjairól.

Záró gondolatok

A Hajdú-Bihar Vármegyei Büntetés-végrehajtási Intézet 130 éve szerves része a magyar igazságszolgáltatásnak. Története során alkalmazkodott a történelmi és politikai változásokhoz, miközben célja végig változatlan maradt: a jogerősen elítéltek, a le tartóztatottak törvényes, biztonságos és emberhez méltó elhelyezése, munkáltatása, valamint a társadalmi reintegrációjuk elősegítése.

Felhasznált irodalom

Az IM miniszteri tanácsos 11.599/1881. sz. levele Debrecen város közigazgatási bizottságának a fogház-építés ügyében

Börtöntörténeti Szemle, 2002/3.

Büntetés-végrehajtás Történeti Archívum, Debreceni Fogház kárelhárítási jelentés, 1944.

Büntetés-végrehajtás Történeti Tanulmányok, 1985.

Debreceni Városi Levéltár, BV-iratok, 1895.

Debreceni Városi Levéltár, Légitámadások dokumentációja, 1944. június 02.

Debreceni Városi Tanács jegyzőkönyvei, 1935.

Debreceni Városi Tanács jegyzőkönyvei, 1945–1946.

Filemon Tivadar – Hézsely János (1988): Rendkívüli esemény Debrecenben. Módszertani füzetek, 4, p. 21–28.

Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár IV.B. 1414.IX. p. 32.d.

Hajdú-Bihari Levéltár, BV-iratok, 1923–1939.

Igazságügyi Palota iratai, Hajdú-Bihari Levéltár, 1944.

Magyar Építészeti Lexikon, p. 1890–1910.

Orbán Ferenc tervei, Magyar Építészeti Műszaki Archívum, 1947–1948.